

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ ПОШУК

Тетяна КРОТОВА*кандидат педагогічних наук, доцент,**завідувач кафедри теорії та історії мистецтв Інституту дизайну**Київського національного університету культури і мистецтв***ГРА І МИСТЕЦТВО РОКОКО
В РЕЧАХ І ПРЕДМЕТАХ**

Анотація. У статті розглянуто особливості вияву стилю рококо в речах і предметах, що наповнюють сферу приватного життя людини та задовольняють природні потреби в комфорті. Джерелами аналізу є живописні полотна Антуана Ватто і Франсуа Буше.

Ключові слова: стиль рококо, речі, предмети, живопис.

Стиль рококо, який виник у Франції на межі XVII — XVIII ст., є вершиною розвитку аристократичної європейської культури із системою обов'язкових норм етикету, правил хорошого тону, мистецтвом дипломатії та галантного спілкування. Ця доба французького Просвітництва асоціюється з блиском аристократичних салонів Парижа, з вишуканою та галантною атмосферою комфорту й витонченої світськості. Водночас аристократична культура, що переживала свій дивовижний і неповторний розквіт, перебувала на порозі тієї трагедії, якою стала для неї Французька революція 1789 р.

Для історії матеріальної культури та предметної творчості стиль рококо становить неабиякий інтерес саме як перша цілісна стильова система, орієнтована на людину, її потреби, внутрішній світ і зовнішні зручності. Цей стиль завжди виділяється з навколишнього великого світу камерну сферу приватного, малого, чуттєвого й емоційного в оздобленні мініатюрних салонів, будуарів, віталень, у чарівних дрібничках порцелянових кабінетів, доведених віртуозністю виконання до рівня високого мистецтва. Найбільш значущими роботами, що детально розглядають специфіку прояву рококо в архітектурі, інтер'єрі, різноманітних видах декоративного мистецтва, є монографії Ж. Базена, Г. Вейса, Д. Табара [1], С. Данієля [2], де автори на

пам'ятках різних регіонів, представлених в ілюстраціях, досліджують соціальні, художні особливості рококо.

Розгорнутими працями, які містять детальні відомості щодо костюму галантної доби, особливостей формоутворення, крою, декоративного оздоблення одягу, є праці І. Блохіної та О. Шевнюк [3], дослідження Інституту костюму в Кіото (Японія) [4].

Розгорнутий розділ про інтер'єри рококо містить книга Ч. Мак-Коркодейла “Убранство житлового інтер'єру” [5], де поданий широкий огляд найбільш значущих інтер'єрів Європи, а також інформація про архітекторів і декораторів, що створювали або впливали на формування рокайльного декору. Найбільша увага присвячена французькому, німецькому та австрійському рококо.

У згаданих роботах простежуються географічні рамки цього стилю, його регіональні прояви відповідно до поділу на ранній період — період Регентства, та зрілий — стиль Людовіка XV.

Значний інтерес у контексті нашого дослідження становлять живописні полотна художників, у яких відображена провідна сфера мистецтва цієї доби — внутрішній простір, декорування інтер'єру, його предметне наповнення, а також неповторні образи людей — що в сукупності найпереконливіше ілюструють унікальність галантного стилю. Яскравим виявленням і досягненням рокайлю щодо наведених аспектів є картини живописців того часу, зокрема, двох його видатних представників — Антуана Ватто та Франсуа Буше. Детальні біографічні дослідження творчості цих художників представлені в численних наукових роботах [2; 6], Ю. Золотов [11], основні їхні живописні та графічні роботи упорядковані в альбомах [6; 8].

Отже, мета статті — проаналізувати й виявити риси рококо як історико-культурного феномену в так званих “малих формах” — речах і предметах, що наповнюють сферу приватного життя людини та задовольняють природні потреби в комфорті. Відповідно до мети робота передбачає розв'язання таких завдань:

— виявити характерні риси, “стильовий інструментарій” доби рококо у висловлюваннях, описах речей і предметів доби рококо;

— проаналізувати значення терміна “галантний”, жанр “галантних святкувань” у живописних полотнах А. Ватто, у тому

числі щодо речей і предметів;

— виявити особливості естетизації сфери приватного, інтимного життя, її предметного наповнення в живописних полотнах Ф. Буше.

Терміном “рокайл” у Франції здавна називали прикраси з грубо обробленого каміння (“рос” — скала) і мушель, котри декорували садові гроти й фонтани; ще у XVI ст. майстри цієї справи були відомі як *rocailleur* [2, 12]. Пізніше цим словом почали позначати всілякі форми, що нагадували подібні прикраси. Й. Гейзінга, описуючи характеристики стилю, звертав увагу на близькість цього стилю та моди: “Ігровий характер відрізняє цей стиль і є однією з його суттєвих ознак. Але хіба не містить поняття “стиль” само по собі визнання певної ігрової якості? Хіба не бере участь у народженні стилю гра духу чи формоутворюючої сили? ...Поняття стилю і моди стоять ближче один до одного, ніж це зазвичай визнається ортодоксальним ученням про красу. У моді потяг живого, дієвого суспільства до прекрасного змішаний з пристрастями й почуттями: кокетством, марнославством, гордістю; у стилі цей потяг до прекрасного викристалізувало в чистому вигляді. Але рідко так зближаються стиль і мода, а значить, гра і мистецтво, як у рококо... Чи згадаємо ми про саксонську порцеляну чи про більш витончену і ніжну, аніж будь-коли, пастушу ідилію, про прикрашання інтер’єрів, про Ватто або Ланкре, про наївне захоплення екзотикою, що грає ексцентричними або сентиментальними фігурками турків, індусів або китайців, — враження наскрізь ігрової якості рококо не залишає нас ані на хвилину” [9, 209-210]. Далі автор підкреслює присутність високих художніх прагнень доби: “Не всі епохи вміли витримати серйозний та ігровий початок у такій чистій рівновазі, як рококо. І не багатьом епохам вдалося досягнути такого суголосся між пластичним і мусичним вираженням, як у XVIII столітті” [9, 211].

Ще одне ключове слово в лексиконі рококо — насолода. Прагнення величі бароко відійшло в минуле; тепер намагаються не вражати, а розважати, дарувати задоволення. Таке розуміння речей, властиве добі рококо, виразилося у “Міркуван-

ні про щастя” мадам дю Шатле, написаному в 1740-х роках: “...у цьому світі ми лише для того, щоби дарувати приємні відчуття і почуття самим собі” [5, 131]. Не випадково більшість розповсюджених мотивів доби рококо говорять про приємні розваги: полювання, кохання, музика, сільський відпочинок.

На особливу увагу заслуговує ще одне поняття, яке часто є визначенням доби рококо або періоду XVIII ст.: “галантна доба”. С. Даніель розкриває подвійність його семантики. Згідно зі старою куртуазною традицією, це поняття адресоване людині чемній, ввічливій, люб’язній, пов’язується з шляхетністю та порядністю, але водночас — про героїв і героїнь у любовних пригодах. З іншого боку, термін “галантний” може вживатися й у ширшому значенні: наприкінці XVII ст. сформувалося своєрідне поняття галантності, що позначало не лише сферу витонченої любовної поведінки, але й стиль і спосіб життя, заснований на приємному мистецтві бути приємним [2, 20]. Словом “галантний” називали все, що є витонченим і духовним у мистецтві; так називали дещо невловиме, що визначало колір і блиск речей. Галантність є не лише в прекрасних віршах, витонченій словесності та красивих висловлюваннях, тобто у творах “високого”; її можна було знайти у зброї та меблях, у вправах та іграх, у задоволеннях і насолодах. Поціновувачі знаходили в цьому жанрі не просто зображення світського способу життя з фліртом на лоні природи, “свято мистецтва”. Особливої художньої глибини цей жанр набув у творчості А. Ватто.

У живописі спостерігаємо відмову від традиційної суворості та монументальності, характерних для класичного академізму, заради звичних для рококо грації, елегантності та легковажності. Художник надзвичайної обдарованості, А. Ватто передбачив шляхи мистецтва XVIII ст., і не лише французького. Спираючись на школи майстрів минулого, він здійснив вишуканий вибір і сформував новий напрям пластичного смаку, сформувавши справжню школу. Виразні словесні портрети А. Ватто складали і його сучасники, і численні дослідники — шанувальники творчості. “Ватто створює свій власний всесвіт, свій романтичний, витончений, трішки сумний і

трішки кумедний живописний театр, де ніщо не приймається всерйоз, ніщо не здатне перенести ані глибокого страждання, ані безхмарної радості... І світ цей, далекий від реальних подій сучасності, світ, де немає ані психологічних одкровень, ані грандіозних характерів, сюжетів, пристрастей, опиняється втіленням епохи, її драматичним згустком, прихованим за зовнішньою замріяною безтурботністю” [6, 7], — так висловлюється М. Герман у коментарях до альбому А. Ватто.

У творчості А. Ватто завершення бароко неначе переходить у ніжні, пуп'янкові тони рококо. Знаходимо описи вбрання, в якому А. Ватто зображає своїх героїв — він їх створює, тоді ще таких костюмів не носили, але почнуть носити пізніше, унаслідок захоплення його героями: “... ніжна і водночас стримана гармонія перлинових, кармінових, лілових, попелясто-зелених тонів” [6, 7]. М. Герман значну увагу звертає саме на образи людей у творчості художника. З описів костюмів, що носили тоді при королівському дворі Людовіка XIV, дізнаємось, що вдягалися велично, украй суворо. Костюми мали різкі, чіткі силуети: каптани з широченими твердими полами, у дам сукні були швидше жорстких і складних, аніж м'яких і живописних обрисів. У Парижі вдягалися яскравіше й сміливіше, аніж у Версалі, але нікому ще не була відомою легкість і живописність костюмів А. Ватто. “Персонажі Ватто завжди чудово вдягнені, — пише М. Герман. Це не означає, що їхні костюми особливо багаті або прикрашені коштовностями. Якби можна було на якійсь сцені відтворити із точністю усі відтінки і обриси придуманих Ватто костюмів, це було б найпрекрасніше з усіх можливих видовищ. ...Звісно, створенням нової моди художник не займався, навряд чи він став би придумувати костюми, яких не існує. Щось приходило в його полотна зі сцени, зрозуміло, не з вистав “власних акторів короля” [10, 76-77].

Парадоксально поєднані, схожі й несхожі на те, що носили елегантні дами та світські модники, виникали в мистецтві А. Ватто лише властиві його світу форми одягу. Лінива безпосередність поз, що прийшла на зміну урочистій чепурності, й підказувала живописцеві відповідні зміни в костюмі. Вони

надзвичайно елегантні, А. Ватто користується гардеробом різних часів, комбінуючи форми на власний розсуд. І хоча користувався модою в інтересах живопису, зображені сукні ставали улюбленими для модниць того часу. Художник, вгадуючи суто зовнішні зміни, вгадує і внутрішні, вгадує, що незабаром вередливі, чуттєві, але прохолодні, позбавлені глибоких пристрастей характери прийдуть на зміну характерам дійовим, що пафос зміниться замріяністю, визначеність суджень — всеохопним скепсисом, а усвідомлення значущості життя поступиться меланхолійним роздумам про сенс життя.

Висловлювання біографа про характеристики змін внутрішніх і зовнішніх, що виявлялися в речах, на нашу думку, є виправданими, оскільки в моду початку XVIII ст. дійсно ввійшла сукня “зі складками Ватто” — так звана “летка” сукня. Історики японського костюму музею м. Кіото відзначають вільний крій цієї сукні, що створює комфортне відчуття завдяки крупним складкам, що “летять” від плечей до низу, м'яко облягаючи фігуру [4, 38]. А назву — сукня “зі складками Ватто” вона отримала через знамениту вивіску крамниці Жерсена (1720 р.). Це полотно [6, 82-83], завширшки понад три метри, з композицією, виставленою за суворо перспективною структурою, вважається шедевром французького живопису XVIII ст. Воно було призначене для прикрашання антикварної крамниці “У великого монарха”, що належала другові художника Жерсену, до якого А. Ватто прийшов 1719 р., за два роки до смерті.

Митець пише те, що йому знайоме до найменших нюансів, що стало для нього улюбленою повсякденністю, тих, серед кого збігали його дні — знавців і аматорів адміністраторів художнього магазину та його власників, роззяву та закохану пару. Ми бачимо бруківку та тротуар: перший і єдиний раз писав А. Ватто паризьку вулицю. Адміністратори вкладають у ящик дві картини, одна з яких — портрет Людовіка XIV, що викликає асоціації з назвою крамниці та з відходом століття. Перехожий спостерігає, прихилившись до стіни, з розсіяною посмішкою, як опускається в ящик із соломною портрет великого монарха. А поряд молода дама входить у двері,

які не існують для нас, глядачів, але, без сумніву, існують для неї, за своїм супутником, котрий стоїть у приміщенні та подає їй руку. Неначе видіння галантних свят, покинувши меланхолійні алеї, з'являється реальний світ, де панують герої, створені не в уяві — їхнє місце тепер на полотнах, що розвішані у глибині лавки, а цілком помітні, реальні люди.

Молода пара, що ввійшла в магазин, неначе втілила все, що було в попередніх полотнах А. Ватто: оригінальну індивідуальність легкої ходи, кокетливий поворот голови, леткі складки широкої сукні улюбленого художником кольору — ніжно рожевого, перламутрового. Костюм молодого чоловіка є типовим для галантних сюжетів і персонажів художника: темно-коричневий, підбитий червоним каптан, покинутий на буро-золотистий камзол. У глибині магазину — люди, одягнені не менш елегантно, із зосередженою серйозністю вдивляються в невелику картину, що стоїть на прилавку. Поряд двоє кокетливих знавців літнього віку — дама в чепці та чоловік у сріблястому каптані — дивляться через лорнети на велику овальну картину в дивовижно кумедних позах. Світло спрямоване так, що права частина інтер'єру освітлена більше, аніж ліва. Це дає підстави думати, що освітлення має символічний характер: перед нами завершення епохи великого монарха — його портрет вкладають у ящик, а разом з ним відходить у минуле мистецтво “великого стилю”. Перевівши погляд управо, ми бачимо ранок нової епохи, де виступив сам А. Ватто. Усі з'єдналися в цій картині, де межі жанрів зруйновані впевненою рукою майстра: повсякденна праця пакувальників, ніжність закоханих, смішне кокетство аматорів, гордих своєю причетністю до професійних таємниць, зворушлива увага до мистецтва тих, хто і насправді здатний ним захоплюватися.

Стиль рококо виразив дух галантності в широкому діапазоні об'єктів: від справжніх шедеврів мистецтва до усілякої продукції та дрібничок. Звідси камерні форми рокайльної архітектури, покликані задовольняти сферу приватного, інтимного життя (готель, салон, будуар, кабінет); культ малих форм у скульптурі, живописі, декоративно-прикладному мистецтві; любов до дрібничок, котрі наповнювали побут галантної лю-

дини. Для всього знаходиться безліч слів і словесць — перш за все, у мові законодавців рококо, а потім — у міру розповсюдження — і в інших мовах.

Одне з таких слів — *bagatelle* (дрібниця, пусте), що позначало речі, функціонально пусті, зовсім або майже марні, це слово, однак, наділене в лексиконі рококо особливим естетичним значенням. Справа в тому, що саме відносна свобода від утилітарного навантаження повідомляє речам певного роду семіотичну потенцію, забезпечує можливість слугувати засобом передавання і збереження специфічної інформації. Відтак дрібничка є пам'ятником швидкоплинним і нематеріальним переживанням, емоція, зафіксована в просторі та здатна зберігатися в часі; вона є знімком, фіксацією здійсненого або бажаного емоційного контакту. Особливо в ситуаціях, коли естетизується сфера інтимного, дружнього, любовного спілкування, зростає роль дрібничок, а саме слово претендує на високий культурний статус. “Милі дрібнички”, “прекрасні маленькі речі”, — порцелянова статуетка, скарбничка або табакерка, зберігають у собі “маленькі радощі” пережитого або очікуваного приємного спілкування.

Уявити середовище, виявити особливості естетизації сфери приватного, інтимного життя, її предметного наповнення в естетичному різноманітті, покликаного задовольняти природні потреби в комфорті, допомагають живописні полотна Франсуа Буше. Саме йому доба забов'язана створенням того укладу життя, в якому будь-яка дрібничка цілком може претендувати на статус високого творіння живопису. Художня обдарованість митця є надзвичайно широкою: блискучий рисувальник і живописець у багатьох жанрах, володів мистецтвом гравюри, оформлював книги, працював над театральними декораціями та костюмами, розписував віяла, плафони, картони для шпалерних мануфактур і ескізи для численних предметів прикладного мистецтва. С. Даніель характеризує його так: “Буше — неглибокий, але захоплюючий розповідач; він уміє розважати глядача, хоча може і втомити його надмірними подробицями розповіді, своєю “живописною” балакучістю. Йому не вистачає почуття міри: навіть добре задума-

ну композицію часто поглинає безліч усіляких дрібниць” [2, 127]. А далі автор наводить надзвичайно цінну для нашого дослідження ремарку: “З іншого боку, в його картинах часто можна почерпнути найцікавіші подробиці побуту” [2, 127].

Естетика рококо — це естетика нюансів і натяків. У зображеннях людей важче, аніж раніше, вловити перехід від психологічної реалістичності погляду до вигідного для неї приховування певних рис, від справжнього обличчя до світської маски, від життя до ролі та навпаки. Певна інтригуюча подвійність образу є принциповою рисою багатьох портретів цієї доби. І ще один момент, пов’язаний з ігровим началом — герої портретної галереї розташовані так, наче вони налаштовані до спілкування з глядачем: напівоборот, легкий жест, ледь помітний мімічний рух, напівпосмішка, неначе затуманений погляд або вологий блиск в очах — з такого багатства градацій створені образи представників “галантної” доби. Якщо в добу бароко цінувалася репрезентативна цільність речі, то тепер схильні насолоджуватися відтінками дрібнички.

До таких робіт належить полотно “Сніданок” (1739 р., Париж, Лувр), яке ми використовуємо як джерело для аналізу предметного наповнення [6]. На картині ми бачимо інтер’єр, наповнений сонцем, сервірований стіл, точніше — столик з тонкими вигнутими ніжками, високе дзеркало, на стіні — полиці з посудом і книгами, свічники, годинник, що показує час сніданку, жіночі туалети, манера годувати дитину з ложечки, дитячі іграшки — святково одягнена лялька, красивий коник на підставці з коліщат, кошик з квітами тощо..., — усе дихає любов’ю до затишку, відчувається тонкий вишуканий аромат епохи.

Отже, у розглянутих літературних і художніх джерелах можна виділити особливо значущі характеристики стилю рококо, відображені в предметах і речах: всеохопна ігрова якість, зближення стилю та моди, екзотика, витонченість, галантність. Увесь цей інструментарій є надзвичайно суттєвим для характеристики рококо. Навіть обмежений обсяг статті дозволяє оцінити винятково розвинений смак рококо щодо комфорту в широкому значенні слова, що включає задово-

лення всіх можливих потреб тіла й душі.

У межах сформованого “галантного” жанру видатні представники галантної доби Антуан Ватто і Франсуа Буше втілили певний ідеал гармонійного життя — життя зримого й тому схожого на реальність. Їхні герої, надзвичайно ошатні, зайняті необтяжливими справами: гуляють, танцюють, музикують, відпочивають на лоні природи, кокетують, вдаються до любовних ігор. Гра та мистецтво входять у побут, охоплюючи всі речі та предметне наповнення, не втрачаючи власного обличчя, і водночас побутовий уклад набуває високої естетичної цінності.

У наступних дослідженнях автора буде продовжено аналіз предметного світу наступного ХІХ ст. з характерним для нього еkleктизмом, технічним прогресом, впливом японського мистецтва.

1. *Базен Ж.* Барокко и рококо — М.: Слово, 2001. — 287 с.; Вейс Г. История культуры. Костюм. Украшения. Предметы быта. Вооружение. Храмы и жилища. Обычаи и нравы. — М., 2002. — 960 с.; Тарабра Д. Стили в искусстве: от романтики до модерна: пер. с итальян. — М.: “Омега”, 2009. — 384 с.
2. *Даниэль С.М.* Рококо. От Ватто до Фрагонара. — СПб.: Азбука-классика, 2007. — 335 с.
3. *Блохина И.В.* Всемирная история костюма, моды и стиля — Минск: Харвест, 2007. — 400 с.; Шевнюк О.Л. История костюма: Навч. посібник. — К.: Знання, 2008. — 375 с.
4. История моды с XVIII по XX век: коллекция института костюма г. Киото, Япония. — Италия — Россия: Taschen, 2007. — 737 с.
5. *Мак-Коркодейл Ч.* Убранство жилого интерьера от античности до наших дней / Пер. с англ. Е.А. Кантор. — М.: Изд. “Сварог и К”, 2006. — 248 с.
6. *Ватто А.* Альбом / Авт.-сост. М. Герман. — М.: Изобр. искусство, 1984. — 56 с.
7. *Золотов Ю.К.* Антуан Ватто. Старинные тексты — М.: Искусство, 1971. — 103 с.
8. *Буше Ф.* Альбом — М.: Изобр. искусство, 1978 — 24 с.
9. *Хейзинга И.* Homo ludens: В тени завтрашнего дня. — М., 1992 — 290 с.
10. *Герман М.Г.* Антуан Ватто — Л.: Искусство, 1984. — 208 с.

Annotation

Krotova Tetyana. Play and art of rococo style in things and subjects. The article deals with characteristic features of the rococo style in the things and objects that fill the privacy rights and satisfy the needs of nature in comfort.

Тетяна КРОТОВА

Sources of analysis are the paintings of Antoine Watteau and Francois Boucher.
Keywords: style "Rococo", things, objects, fashion, the genre of "gallant festivals".

Keywords: rococo style, things, subjects, painting.

Аннотация

Кротова Татьяна. Игра и искусство рококо в вещах и предметах.
В статье рассмотрены особенности проявления стиля рококо в вещах и предметах, которые наполняют сферу частной жизни человека и удовлетворяют естественные потребности в комфорте. Источниками анализа являются живописные полотна Антуана Ватто и Франсуа Буше.

Ключевые слова: стиль рококо, вещи, предметы, живопись.

Антуан Ватто. Вивіска лавки Жерсена.
Палац Шарлоттенбург, 1720 р., Берлін.

Франсуа Буше. Сніданок. 1793 р., Лувр, Париж.